

محدوده آزادی کودک در هفت سال اول زندگی

مهلا الراجی یزدی^۱

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین حدود آزادی کودک در هفت سال نخست زندگی انجام شده است. شیوه تحقیق این نوشتار به صورت توصیفی تحلیلی است. رویکرد مقاله مبتنی بر آموزه‌های تربیتی اسلامی و یافته‌های روان‌شناسی رشد بوده و تلاش شده است تا با پرهیز از افراط و تفریط، چارچوبی متعادل برای آزادی کودک ترسیم شود. در این چارچوب، آزادی کودک به معنای رهایی مطلق تلقی نمی‌شود، بلکه شرایطی در نظر گرفته شده که در آن کودک ضمن تجربه و کشف محیط پیرامون، تحت نظارت غیرمستقیم و رفتار محبت‌آمیز والدین پرورش یابد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که آزادی در این دوره باید متناسب با سطح درک، توانایی و ویژگی‌های فردی کودک بوده و در عین حال، مرزهای اخلاقی و ایمنی نیز رعایت شود. در نهایت، هدف از ارائه این الگو، فراهم آوردن بستری مناسب برای رشد شخصیتی، شکل‌گیری اعتماد به نفس و تقویت مسئولیت‌پذیری کودک است.

کلید واژه: آزادی کودک، تربیت اسلامی، رشد روانی، سیادت کودک، نظارت والدین

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه، مدرسه علمیه حضرت زینب سلام الله علیها

مقدمه

مسئله تربیت کودک همواره از مهم‌ترین دغدغه‌های فردی و اجتماعی در طول تاریخ بوده است. سال‌های آغازین زندگی کودک، از نظر متخصصان تعلیم و تربیت، تأثیرگذارترین دوره در شکل‌گیری شخصیت، منش اخلاقی و رشد فکری او محسوب می‌شود. از همین‌رو، تعیین شیوه تعامل بزرگسالان با کودک در این دوران، نیازمند دقت نظری و عملی فراوان است.

یکی از مسائل مهم در این زمینه، موضوع «آزادی کودک» و میزان اختیار او در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای روزمره است. درحالی‌که برخی والدین با رویکرد سخت‌گیرانه، هرگونه آزادی را تهدیدی برای تربیت می‌دانند، برخی دیگر با رویکرد رهاسازی، کودک را کاملاً آزاد می‌گذارند. این دو قطب افراط و تفریط، پیامدهای مختلفی برای رشد کودک به دنبال دارند. بنابراین، بررسی دقیق «محدوده آزادی» در دوره ابتدایی زندگی کودک، مسئله‌ای ضروری و کاربردی است.

مطالعات موجود عمدتاً به موضوع تربیت کودک از منظرهای روان‌شناسی رشد یا تعلیم و تربیت پرداخته‌اند، اما تحلیل مسئله آزادی کودک در یک چهارچوب تربیتی هماهنگ با مبانی دینی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. همین خلأ پژوهشی، ضرورت انجام تحقیقی منسجم و مبتنی بر منابع اصیل اسلامی و علمی را دوجندان می‌سازد.

طی بررسی‌هایی که انجام شد کتاب یا مقاله‌ای با این موضوع یافت نشد ولی موضوعات مرتبط با این موضوع بررسی شد، از جمله منابع، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. کتاب «پرنده‌های در قفس و کودکی‌های نارس» به قلم محسن عباسی ولدی، قم: آیین فطرت، ۱۳۹۹، که در آن به نقش آزادی در تربیت فرزند پرداخته شده، اما بنده در این به محدوده آزادی کودک در هفت سال اول زندگی می‌پردازم.

۲. کتاب «تربیت دینی کودک» نوشته محی الدین حائری شیرازی، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۴۰۱، که در آن به جهان‌بینی تربیتی و تربیتی دینی کودک پرداخته شده، که در اینجا به محدوده آزادی کودک پرداخته می‌شود.

۳. پایان نامه با عنوان «تحلیلی بر روایت سبع سنین و نقش آن بر انقیاد فرزندان» توسط فهیمه سادات مشعشع، در سال ۱۳۹۹، در دانشگاه فرهنگیان پردیس باهنر نگاشته شده؛ که به تحلیل

روایت سبع سنین و بررسی مراحل تربیت پرداخته، بنده در این مقاله به حدود آزادی کودک می‌پردازم.

۴. پایان نامه با عنوان «تربیت اخلاقی کودکان سرور بر اساس آموزه‌های اسلام (آیات و روایات)» توسط فاطمه موحدی پارسا، در سال ۱۳۹۵، در دانشگاه فردوسی مشهد دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی نگاشته شده است؛ که به تبیین تربیتی اخلاقی کودکان سرور پرداخته است، اما در این مقاله به صورت جزئی به محدوده آزادی کودک در هفت سال اول می‌پردازد.

۵. مقاله با عنوان «وظایف والدین در تربیت عاطفی فرزندان از منظر فقهی (با تأکید بر هفت سال اول)» به نویسندگی مهدی کریم خانی و محمد جواد زارعان، نشریه مطالعات فقه تربیتی، بهار و تابستان ۱۴۰۱، شماره ۳۸، که به کشف حکم شرعی وظایف والدین در کودکی پرداخته؛ اما در این مقاله به حدود آزادی کودک در هفت سال اول می‌پردازد.

۶. مقاله با عنوان «تربیتی اخلاقی کودکان در دوره سیادت از منظر اندیشمندان» نوشته فاطمه موحدی پارسا، طاهره جاویدی کلاته جعفرآبادی و دیگران، نشریه تربیت اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۸، شماره ۲۸، که به امکان تربیت اخلاقی کودکان در دوره نخست کودکی می‌پردازد، اما این مقاله به محدوده آزادی کودک تکیه دارد.

هدف از این تحقیق، تبیین چارچوب مشخصی برای آزادی کودک در هفت سال اول زندگی است؛ به گونه‌ای که نه به رهایی مطلق و بی‌مسئولیتی منجر شود، نه به محدودیت‌های بازدارنده رشد. در این مسیر، تلاش شده است تا با تحلیل منابع علمی و تربیتی معتبر، ابعاد مختلف این آزادی و نقش آن در شکل‌گیری شخصیت کودک بررسی گردد.

الف) مفهوم‌شناسی

برای درک جایگاه آزادی کودک در تربیت اسلامی، ضروری است ابتدا مفهوم «سیادت» در دوران کودکی و ارتباط آن با آزادی تبیین شود. در این راستا، حدیث معروف «الولد سید سبع سنین»^۱

^۱ طبرسی، مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۲۲۲؛ حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، ج ۲۱،

ص ۴۷۶؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۵

به عنوان مبنای تربیتی، برای شکل دهی رویکردهای صحیح به تربیت کودک در سال های ابتدایی زندگی مورد استفاده قرار می گیرد.

طبق برداشت محمد تقی فلسفی: طفل در هفت سال اول زندگی به علت ناتوانی جسم و نارسایی فکر، مورد کمال عطوفت و ترحم است. او بر پدر و مادر خود آقایی می کند. پدر و مادر از روی رأفت و رحمت به خواسته های او جامه عمل می پوشند، از گفته های وی اطاعت می نمایند و مراقبت دارند که حتی المقدور آزرده خاطر نشود.^۱

با این نگاه، سیادت کودکان به معنی رهایی مطلق آن ها از فرایند تربیت و عدم امکان تربیت در این دوره نمی باشد؛ بلکه لازمه سیادت کودک در این دوره، بهره مندی او از تربیت کریمانه ای است که در آغوش گرم والدین، به خصوص مادر یا مربی شایسته و مهربان، با توجه به ویژگی ها، نیازها و حقوق تربیتی اش، از طریق آموزش های ضمنی و عملی در حین بازی و ارتباط شایسته، از همان آغاز تولد، حتی پیش از آن، آغاز می شود.^۲

در نتیجه، در سال های ابتدایی زندگی، کودک نیاز به فضای پرمهر و پذیرنده دارد تا احساس ارزشمندی و اعتماد به نفس در او شکل بگیرد. این دوران، زمان هدایت نرم و غیرمستقیم است، نه تحمیل مستقیم دستورات. پدر و مادر باید با صبوری و محبت، پایه های اخلاق و تربیت را در دل کودک بنشانند. آزادی در این سن، به معنای فراهم کردن شرایط رشد طبیعی و متعادل کودک است. در نهایت، هدف آن است که کودک در مسیر انسان سازی و تعالی روحی گام بردارد.

(ب) مرزهای آزادی کودک در هفت سال اول زندگی

در آموزه های اسلامی، آزادی کودک به عنوان یکی از مؤلفه های مهم در تربیت مطرح شده است، اما این آزادی به هیچ وجه مطلق و بی قید نیست. برخلاف برداشت های سطحی از روایت «الولد سید سبع سنین»^۳، این سخن پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله دعوت به رهایی کودک از هرگونه

^۱ فلسفی، جوان از نظر عقل و احساسات، ص ۳۵۲

^۲ موحدی پارسا، تربیت اخلاقی کودکان سرور بر اساس آموزه های اسلام آیات و روایات، ص ۲

^۳ روایت های مشابه با این روایت با اندکی تغییر در کتب دیگر بیان شده است. از جمله: «الغلام یلعب سبع سنین ویتعلم الکتاب سبع سنین ویتعلم الحلال والحرام سبع سنین.»؛ کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷؛ «دع ابنک یلعب سبع سنین و یؤدب سبع سنین و الزمه نفسک سبع سنین فإن افلح وإلا فإنه ممن لا خیر فیه.»؛ ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۹۲

قید و نظارت نیست، بلکه بیانگر یک اصل ظریف تربیتی است که هم نیاز به استقلال کودک را در بر می‌گیرد و هم ضرورت نظارت و هدایت والدین را گوشزد می‌کند. در همین راستا آمده است:

برای آنکه آزادی وسیله رشد کودک باشد، نه اینکه عامل انحراف او باشد، پدر و مادر لازم است شرایط زیر را در آزاد گذاردن وی رعایت کنند:

۱. آزادی به مقداری باشد که زمینه‌ساز رشد کودک باشد.
 ۲. اعطای آزادی به میزان لیاقت کودک باشد.
 ۳. ارضای خواسته‌های کودک با بهره‌برداری از آزادی، تحت کنترل و نظارت والدین انجام گیرد.
 ۴. آزادی در زمینه غرایز، شهوات و تمایلات نفسانی، مشروط و مقید لحاظ شود.
 ۵. در اعطای آزادی؛ تناسب سن، جنس، درک و استعداد کودک مراعات گردد.
 ۶. معیار اعطای آزادی، تشخیص عقلانی کودک در رفع نیاز فردی باشد.
 ۷. آزادی در شرایط و امکاناتی صورت گیرد که او را نیرومندتر و مقاومتر سازد.^۱
- در واقع، نگاه اسلام به سیادت کودک، نه به معنای پاسخ‌دادن بی‌چون‌وچرا به خواسته‌های اوست، و نه به معنای آزاد گذاشتن کامل وی در انجام هر کاری. بلکه تأکید دارد که کودک در این سن، هنوز توان شناخت و درک شرایط و پیامدهای رفتارهای خود را ندارد، و باید فضای امنی برای رشد ذهنی و روانی‌اش فراهم گردد.
- معنای سروری و سیادت این نیست که تمام خواسته‌های کودک مورد اجابت قرار گیرد. زیرا رشد ذهنی و شناختی کودک تا پیش از هفت سال هنوز کامل نشده است.^۲
- از این‌رو، در حالی که بسیاری از خواسته‌های کودک از دید والدین عجیب یا نادرست به نظر می‌رسند، در حقیقت با درک صحیح از مقتضیات رشد کودک، منطقی و طبیعی هستند، اگر گفته شود حدود هشتاد درصد از خواسته‌های کودک منطقی است، شاید برای والدین تعجب‌آور

^۱ ر.ک. قائمی، خانواده و نیازمندیهای کودکان، ص ۳۸۴-۳۸۹

^۲ اقتباس، پنتلی، راهنمای کامل تربیت کودک، ص ۲۳۰

پیامدهای اعمال در کودک می‌شود. بنابراین، تربیت موفق نیازمند صبر، درایت و احترام متقابل است.

در نهایت، در هفت سال نخست زندگی، کودک به آزادی نیاز دارد اما نه از نوع مطلق، بلکه در چارچوبی متعادل و مبتنی بر تربیت کریمانه و نظارت غیرمستقیم انجام میشود. آزادی باید متناسب با رشد ذهنی، ویژگی‌های فردی و نیازهای روانی کودک باشد و با اصول اخلاقی و اجتماعی هماهنگ گردد. رفتار محبت‌آمیز والدین و پرهیز از خشونت، بستر مناسبی برای رشد شخصیت، اعتماد به نفس و مسئولیت‌پذیری کودک فراهم می‌سازد. تربیت صحیح در این دوره، پایه‌گذار استقلال، خودباوری و روحیه خلاق در بزرگسالی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

آزادی کودک در هفت سال نخست زندگی، در آموزه‌های تربیتی اسلامی و یافته‌های روان‌شناسی رشد، نه به معنای رهایی مطلق است و نه محدودیت سخت‌گیرانه؛ بلکه فرآیندی هدایت‌شده تعریف می‌شود که هدف غایی آن پرورش انسانی مسئول، خلاق و معتمد به نفس است. روایت «الْوَلَدُ سَيِّدٌ سَبْعَ سِنِينَ» اگر درست فهمیده شود، به‌خوبی نشان می‌دهد که «سیادت کودک» به معنای اطاعت کورکورانه از خواسته‌های او نیست، بلکه احترام به شخصیت و کرامت ذاتی اوست در فضایی آکنده از مهر و نظارت غیرمستقیم. این آزادی باید پیوسته متناسب با سطح شناختی، ویژگی‌های فردی و نیازهای رشدی کودک تنظیم گردد و در دو مرز اساسی محدود شود: خطرهای جسمی و روانی (مانند بازی با اشیاء آسیب‌زا) و تخطی از اخلاق و حقوق دیگران (مانند تخریب اموال یا خشونت).

کلید موفقیت این الگو در همراهی هوشمندانه والدین نهفته است: تبدیل ممنوعیت‌ها به فرصت‌های جایگزین (مانند ارائه لیوان خالی به‌جای سلب فرصت تجربه از کودک)، تبدیل محدودیت‌ها به موقعیت‌های یادگیری، و پرهیز قاطع از هرگونه خشونت کلامی یا رفتاری که شخصیت کودک را خدشه‌دار می‌کند. حتی بازی به‌عنوان جلوه‌گاه عینی آزادی کودک نیازمند چارچوب‌هایی است که به او بیاموزد آزادی او پایانی دارد؛ جایی که حقوق دیگران آغاز می‌شود. سیره عملی معصومان(ع) از وفای به عهد تا سپردن مسئولیت‌های متناسب با سن کودک تأیید می‌کند که اسلام خواهان پرورش انسان‌های مستقل اما پایبند به اخلاق است، نه افراد مطیع‌پرور

یا سرکش. اجرای این الگو سه پیامد بنیادین دارد: بت شکنی آگاهانه (مقاومت در برابر تحقیر و سلطه جویی)، اعتماد به محیط (در پناه مرزهای عاقلانه)، و شکل گیری پایه های مسئولیت پذیری در آینده. به عبارتی، آزادی کودک در این دوره ی حساس، همچون پروانه ای در باغی حصار کشی شده است؛ پروازش بی مانع اما در فضایی امن و هدفمند؛ تا نه برده دستورات باشد، نه اسیر امیال خود. این است معنای تربیت کریمانه ای که جسارت اندیشیدن و مسئولیت عمل کردن را یک جا می پرورد.

پیشنهادهای

با توجه به یافته های این تحقیق، پیشنهاد می شود:

۱. والدین و مربیان، روایت «سید سبع سنین» را به درستی درک کرده و از برداشت های سطحی همچون آزادی بی حد یا اقتدار مطلق کودک پرهیز نمایند.
۲. آموزش های لازم در زمینه «آزادی کنترل شده» و «نظارت غیرمستقیم» به خانواده ها داده شود تا بتوانند به درستی در تربیت کودک در این سنین ایفای نقش کنند.
۳. پژوهش های بیشتری در زمینه مصادیق رفتار سیدانه در سیره اهل بیت علیهم السلام انجام شود تا الگویی عینی برای مربیان فراهم گردد.
۴. موضوع «آزادی در تربیت کودک» به صورت تطبیقی میان آموزه های اسلامی و دیدگاه های روان شناسی مدرن بررسی شود تا کارآمدی مدل اسلامی بیشتر شناخته شود.
۵. پژوهشگران حوزوی به بررسی مرحله «عبد سبع سنین» بپردازند تا پیوست تربیتی میان مراحل رشد کودک در آموزه های اسلامی ترسیم گردد.

فهرست منابع

قرآن کریم

کتاب فارسی

۱. امینی، ابراهیم، تربیت، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ دوازدهم، سال ۱۳۹۷.ش
۲. پنتلی، الیزابت، راهنمای کامل تربیت کودک، ترجمه: اکرم قیطاسی، تهران: انتشارات صابرین، چاپ اول، سال ۱۳۸۳.ش
۳. حائری شیرازی، محی الدین، تربیت دینی کودک، قم: دفتر نشر معارف، چاپ دهم، سال ۱۴۰۱.ش
۴. حسینی زاده، سید علی، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ بیست و یکم، سال ۱۳۸۴.ش
۵. دهنوی، حسین، نسیم مهر ۲ (پرسش و پاسخ تربیت کودک و نوجوان گفت و گوی رادیویی)، قم: انتشارات خادم الرضا، سال ۱۳۹۲.ش
۶. عباسی ولدی، محسن، من دیگر ما، قم: آیین فطرت، چاپ دهم، سال ۱۳۹۸.ش
۷. فلسفی، محمد تقی، جوان از نظر عقل و احساسات، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، چاپ دوم، سال ۱۳۴۴.ش
۸. قائمی، علی، خانواده و نیازمندیهای کودکان، تهران: انتشارات امیری، سال ۱۳۶۶.ش

کتاب عربی

۹. ابن بابویه قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین (شیخ صدوق)، الخصال، محقق/مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: انتشارات جاویدان، ۱۳۶۲.ش
۱۰. _____، من لا یحضره الفقیه، محقق/مصحح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، سال ۱۳۶۳.ش

۱۱. ابن شهر آشوب مازندرانی، علی بن موسی، مناقب آل ابی طالب، محقق / مصحح: محمدحسین آشتیانی و هاشم رسولی، قم: علامه، چاپ اول، سال ۱۳۷۹ ه.ش
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، چاپ سوم، سال ۱۳۷۴ ه.ش
۱۳. طبرسی، رضی الدین ابی نصر الحسن بن الفضل، مکارم الأخلاق، قم: ایران، چاپ چهارم، سال ۱۳۷۰ ه.ش
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محقق / مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، سال ۱۳۶۳ ه.ش
۱۵. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار عليهم السلام، مصحح: ابراهیم میانجی و دیگران، بیروت - لبنان: دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، سال ۱۳۶۲ ه.ش
۱۶. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: دار الحديث، ۱۳۸۶ ه.ش

پایان نامه ها و مقالات

۱۷. خاتمی، سید جواد؛ خاتمی، سیده سمیه؛ «پیامدهای اخلاقی تربیتی حدیث (الولد سید سبع سنین)»، فصلنامه علمی - پژوهشی، پژوهشهای اخلاقی، شماره ۱۳، سال ۱۳۹۲ ه.ش
۱۸. عالمی، بتول؛ رضوانی، سیده زینب؛ «بررسی شیوه تربیت سیادت مندانه کودک در هفت سال اول از منظر منابع اسلامی و مکاتب روان شناسی»، مطالعات تربیتی و روانشناختی خانواده، شماره ۷، پاییز و زمستان سال ۱۴۰۱ ه.ش
۱۹. محمدی نویسی، فاطمه، «تربیت کودک از نگاه نبوی»، فرهنگ کوثر، شماره ۷۲، زمستان سال ۱۳۸۶ ه.ش
۲۰. مشعشع، فهیمه سادات، «تحلیلی بر روایت سبع سنین و نقش آن بر انقیاد فرزندان»، دانشگاه فرهنگیان، پردیس باهنر، سال ۱۳۹۹ ه.ش

۲۱. موحدی پارسا، فاطمه، «تربیت اخلاقی کودکان سرور بر اساس آموزه های اسلام آیات و روایات»، بهمن ۱۳۹۵